

Tarihte ve Günümüzde Karabağ Sorunu

Muhittin Kavak¹

Özet

Rusya'nın 19. yüzyıldaki sömürgecilik işgallerinin biri de Kuzey Azerbaycan idi. Ruslar 18. yüzyılda da bölgeye işgal etme girişimleri oldu, fakat Nadir Şah Afşar onları bölgeden çıkarmayı başardı. 19. yüzyılın ilk 30 yılındaki Kaçar-Rus savaşları sonucunda tarihi Azerbaycan toprakları resmen ikiye bölünerek, Kuzey Azerbaycan Rusların; Güney Azerbaycan ise Kaçarların hakimiyetinde kaldı. Ruslar, Kuzey Azerbaycan'ı ele geçirdikten sonra bölgedeki hakimiyetini pekiştirmek için Doğu Anadolu ve İran coğrafyasındaki Ermenileri bölgeye yerleştirmeye başladı. Bu durum gelecekte tarihi Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edilmesine; bölgede etnik çatışmaların başlamasına ve günümüzde de artık sonuna gelmiş olan Karabağ sorununun başlamasına sebep oldu.

Ruslar Kuzey Azerbaycan'da hem Çarlık-Sovyet hem de Sovyet sonrası bağımsızlık döneminde, Azerbaycan Türklerine karşı Ermenileri destekledi. Neticede Ermeniler kendi devletlerini kurmalarının yanında Dağlık Karabağ'da da hak iddia etmeye başladılar. Gelişen olaylar sonucunda Ermeniler 1992-1993 yıllarında Azerbaycan'daki siyasi krizlerin de etkisiyle Dağlık Karabağ ve etrafındaki bölgeleri işgal etti. Söz konusu işgal Azerbaycan devleti ve halkında maddi-manevi yaralar açtı. Bu olaylardan en önemlileri olarak Kara Ocak (Qara Yanvar) ve Hocalı Soykırımını diye bileriz.

Dağlık Karabağ ve etrafındaki bölgelerin kaybedilmesi Azerbaycan'ın en önemli dahili ve harici sorunu haline geldi. Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkesin ardından bölgedeki çatışmalar durmadı. I Karabağ Savaşının etkisiyle bölgedeki çatışmalarda psikolojik üstünlük Ermenilerde idi. II. Karabağ Savaşına kadar zaman zaman alevlenen Azerbaycan Ermenistan çatışmalarının en önemlisi 2016 yılındaki Nisan Savaşı idi ve bu savaşla Azerbaycan psikolojik üstünlük kazanmaya başladı. 2020 yılındaki II. Karabağ Savaşı ile Azerbaycan Türkiye ve İsrail'in desteği ile

1 Umumi tarih doktora programı, Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü / Azerbaycan. muhittinkavak20@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-2593-4734

Karabağ'da Ermeni ordusunu ezdi. Burada önemli olan Karabağ Sorununun etnik temelli başlayıp, devam etmesi ve söz konusu II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya vekalet savaşı haline gelmesi idi. Bölge üzerinde etkili olmaya çalışan Türkiye, desteklediği Azerbaycan'ın Karabağ'ı işgalden kurtarması ile Rusya'ya bölgedeki etkili güçlerden biri olarak, var olduğunu kabul ettirdi. Bu çalışmada, Karabağ sorununun tarihi ve Azerbaycan'ın bütün Karabağ ı işgalden kurtarması araştırılarak, bölgenin geleceği ortaya koyulmaya çalışıldı.

Giriş

Rusya'yı sömürgeci imparatorluklar arasına dahil etmek isteyen I. Petro (1682-1725), 1697-98 yıllarında Avrupa seyahatine çıkarak hem Osmanlılara karşı müttefik aramakta hem de Avrupa devletlerinin gelişmişlik düzeylerini görme imkanına sahip oldu. I. Petro, Osmanlılara karşı müttefik bulmadığı halde Kuzey Savaşları'nın etkisi ile başlayan 1711 yılındaki Prut Savaşı'nda Osmanlılara mağlup oldu. Bu savaş sonrası yönünü Kafkas'a çeviren I. Petro, 1722 yılında Derbent, Bakü başta olmakla Hazar Denizinin Batı sahillerini işgal etti. I. Petro buradaki askeri faaliyetleri ile Güney Kafkas'a inmenin yanında bu bölge üzerinden Orta Asya'ya nüfuz etmeyi amaçlıyordu. Fakat I. Petro bu bölgeden Orta Asya'ya nüfuz etmenin mümkün olmadığını anlamıştı. I. Petro'nun ölümünden sonra Nadir Şah Afşar² Rusları bölgeden uzaklaştırdı.

Ruslar, II. Katerina dönemi ile yeniden Güney Kafkasya'ya inmeye çalıştı. Ruslar, Gürcü Çarı İrakli ile 1783'te Georgiyevski Antlaşması'nı imzalayarak bölgeye yerleşme imkanı elde etti. Rusya'nın bu kazanımı Kaçarlar³ ile bir dizi mücadele gerçekleşmesine sebep oldu. Devam eden olaylar sebebi ile çaresiz kalan Karabağ, Gence, Talış ve Şeki gibi Azerbaycan hanlıkları, Rusya'ya elçi göndererek, Rus hakimiyetini kabul ettiklerini bildirdiler. II. Katerina'dan sonra başa geçen Çar I. Pavel, İngiltere ve Fransa'yı kuşkulandırmamak için Kafkasya'dan çekildi.⁴

Rusya'nın Güney Kafkas'a tamamen yerleşmesi ise Çar I. Aleksandr döneminde gerçekleşti. I. Aleksandr'ın Güney Kafkasya'daki askeri faaliyetleri ile 1813 yılında Gülüstan Antlaşması ile Nahcivan ve Erivan hanlıkları hariç Kuzey Azerbaycan'ı işgal etti. 1828 yılındaki Türkmençay Antlaşması ile de Azerbaycan kuzey ve güney olmak üzere Kaçarlar ile Rusya arasında fiilen ikiye bölündü ve bu durum günümüzde de devam etmekle beraber, Kuzey

2 Nadir Şah Afşar, Safevi hakimiyetini sonlandırarak Afşar hakimiyeti dönemini başlattı.

3 Afşar hakimiyetinden sonra hakimiyeti ele alan Türk hanedanının adı.

4 Sadık (Sadıgov), R. (2022). "Azerbaycan Tarihi I (Türkmençay Antlaşması'ndan 1991 Yılına Kadar Azerbaycan)", Azerbaycan, Editör: Tuğba Eray Biber, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s.43.

Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak varlığını devam ettirirken, Güney Azerbaycan İran dahilinde kalmaya devam etmektedir.

Azerbaycan'da Nadir Şah Afşar'ın 1747 yılında öldürülmesinden sonra birçok hanlık ortaya çıktı. Bunlardan biri de Karabağ Hanlığı idi. Karabağ Hanlığı, 1783 yılında Rus hakimiyetini kabul etmişti. Fakat Rusların bölgeden çekilmesi ile yeniden bağımsız oldu. Karabağ Hanlığı, 1805 yılındaki Kürekçay Antlaşması ile tamamen Rusya'nın hakimiyetini kabul etti. Kısa bir süre sonra bu antlaşmayı Şeki Hanlığı da kabul etti.⁵ 1813 yılındaki Gülistan Antlaşması, Güney Kafkasya üzerinde Kaçar-Rus mücadelesini sonlandırmadı. İkinci Kaçar-Rus savaşı için iki taraf da süratle hazırlıklarını devam ediyordu. Ruslar her ne kadar kendi hakimiyetini kabul etmiş olsalar da Azerbaycan hanlıklarına itimat etmiyordu. Ayrıca yaklaşan savaşta hanlıkların Kaçarlar tarafında olacağını da biliyordu. Bu sebeple Ruslar 1819 yılında Şeki Hanlığı ile Kazak ve Şemseddil sultanlıklarını lağvetti. 1820 yılında Şirvan ve Karabağ hanlıkları lağvedildi.⁶

Rusya bölgede egemenliğini tam olarak sağlamak için kendine sadık tebaa yerleştirmek istiyordu. Bunu sağlamak için İran'dan ve Osmanlı'dan binlerce Ermeni ailesi Azerbaycan'a göçürüldü. Yerleştirme politikasının uygulandığı 1826-1828 yıllarında Osmanlı ve İran'dan 18.000; 1828-1830'da İran'dan 40.000, Osmanlı'dan da 84.000 Ermeni göç ettirilerek Azerbaycan topraklarına yerleştirildi. Böylece bölgenin demografik yapısı değiştirildi. 20. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'da yaşayan toplam 1.300.000 kadar Ermeninin 1 milyonu, sonradan Rusya'nın yerleştirme politikaları ile bölgeye yerleştirilenler idi. Ayrıca Azerbaycan'a Ermenilerin yanında 1830'lardan itibaren Ruslar da yerleştirilmeye başladı.⁷

1.Karabağ Sorununun Başlaması ve Çatışmaların Tarihsel Süreci

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki varlığı Ermenilerin için kazanç oldu. Özellikle 1920-1923 yılları Dağlık Karabağ sorununun temellerini oluşturdu. Bu dönemde Ermenistan toprakları Azerbaycan topraklarını işgal ederek iki katı kadar büyüdü.⁸ Dağlık Karabağ gibi Nahçıvan'da Ermenilerin toprak iddiaları tehdidi altında idi. Temmuz 1920'de Kızıl Ordu Nahçıvan'a girdi. 28 Temmuz 1920'de de Nahçıvan Özerk Sovyet

5 Mehmetov İ. (2009). Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, Türkiye Türkçesine uygunlaştıran: Ekber N. Necef – Şamil Necefov, Ötüken neşriyat, İstanbul, s. 480.

6 Əliyərli, S. Azərbaycan Tarixi -Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər, İkinci nəşr, Çıraq nəşriyyatı, Bakı, 2009, s. 610.

7 Sadık (Sadıgov), Azerbaycan Tarihi I, s.45.

8 Mehmetov, a.g.e., s. 676.

Cumhuriyeti kuruldu. Nahçıvan İnkılap Komitesi Ermeni tehdidine karşı Nahçıvan'ın Azərbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu beyan etti. Dağlık Karabağ'da ise Temmuz 1923'de Azərbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti kuruldu. Rusya'nın Karabağ'da nüfus olarak az olan Ermenilere Azərbaycan'ın dahilinde özerklik vermesi ile onların siyasi olarak teşkilatlanmasını başlattı. Ayrıca Karabağ sorunu SSCB dağıldıktan sonra da Rusya'nın bölgeyi kontrol etmek için ehemiyetli bir vasıtası oldu.⁹

Ermenistan'ın toprak iddiasıyla Karabağ'daki Azərbaycan Türklerinin varlığı tehlike altına düştü. Bu durum Ermenistan'daki Türklerin tamamen tehciriyle sonuçlandı. Sorunun baş aktörü ise Moskova'daki, A. Mikoyan idi. Daha 1940'lı yıllarda A. Mikoyan'ın talimatıyla Ermenistan'da Karabağ Harekatı ve Karabağ Komitesi adlı iki örgüt kurulmuştu. Örgütlerin amacı Ermenistan toplumunda Türk karşıtı kampanya başlatmak ve kamuoyunu psikolojik olarak hazırlamaktı. Kampanyanın bir başka yönü ise Ermenistan'ın “Türklerden arındırmak” politikası idi.

A. Mikoyan, Eylül 1945'te Ermenistan SSC yönetimine yazdığı bir mektupta Azərbaycan SSC sınırları içinde yer alan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan SSC sınırları dahil edilmesini rica etti. Hemen ardından Ermenistan SSC genel sekreteri G.Aritunov, Karabağ hakkında hazırlanmış bir raporu Azərbaycan SSC'nin genel sekreteri Mir Celal Bağirov'a gönderdi. M. C. Bağirov, söz konusu raporu karşı çıktı ve bölgenin tarihi-demografik durumunun Türklerden ibaret olduğu ileri sürdü. Ayrıca M. C. Bağirov cevabında Şuşa hariç Karabağ'ın Ermenistan'a verilebileceğini ama Ermenistan'da Gürcistan'da ve Rusya'ya bağlı Derbent'de Türklerin yaşadığı yerlerin Azərbaycan SSC'ye verilmesini talep etti. Bu durum M. C. Bağirov'un politik bir hatası oldu ve Ermenistan'da olası bir Türkiye hücumunda güvenilmez kabul edilen Türklerin Azərbaycan SSC'ye zorunlu göçürülmesi fikrinin kabul edilmesini kolaylaştırdı. Böylece 1947'de Sovyetler Ermenistan SSC'deki Türklerin Azərbaycan SSC'nin Kür-Aras ovasına göç ettirilmesi hakkında kararıyla Azərbaycan Türkleri vatanlarını terk etmek zorunda bırakıldılar.

Ermenistan yönetimi zorunlu göçe maruz bırakılan 150.000 Türk'ün yaşadıkları iklim koşullarına uygun olmayan arazilere yerleştirilmesine çalışarak onların büyük acılar ve kayıplar yaşamaları için her türlü girişimde bulundu. Neticede 1948-1956 yılları arasında Ermenistan'dan Azərbaycan'a toplam 150 binden fazla Türk zorunlu olarak göç ettirildi.¹⁰

9 Azərbaycan tarixi. (2016). “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, s. 286-289.

10 XX Əsr Azərbaycan Tarixi, (2009), II. Cild, Ali Məktəblər Üçün Dərslək, Təhsil, Bakı, s. 380-383; Mehmetov, a.g.e., s. 676-681.

1980'li yıllarda SSCB'de milletlerin demokrasi ve özgürlük talepleri artmaktaydı. Rusların yarattığı krizlerden her zaman yaralanan Ermeniler, bu kriz döneminde de Azerbaycan topraklarını ele geçirmek-işgal etmek istikametinde faaliyetlerini hızlandırdılar. 1988 yılı başlarında Ermenistan'da "Ermenistan'ı Türklerden arındırmak!" sloganlarıyla gösteriler düzenlenmeye başlandı. Diğer taraftan Azerbaycan SSC'ye bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde yaşayan ayrılıkçı Ermeni nüfusun katılımıyla gösteriler düzenleyerek bölgenin Ermenistan'a katılması talepleriyle gösteriler gerçekleştirildi. 20 Şubat 1988'deki Dağlık Karabağ Özerk Bölge Sovyeti toplantısında, Ermeni milletvekilleri söz konusu taleple Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ne bir çağrıda bulundu. Ermenistan'da yaşayan 260.000 Türk kendi ata yurtlarından ve onlara ait 185 Türk köyünden ve diğer yaşam alanlarından kovuldular. Onların özel mülkünde bulunan 31.000 ev, 165 kollektif çiftlik ve birkaç 10.000'i bulan hayvana el konuldu. Azerbaycan Türkleri ayrılıkçı Ermenilerin insanlık dışı saldırılarına ve acımasız uygulamalarına karşı tepki göstermek amacıyla gösterilere başladı. Ancak Moskova destekli ülke yönetimi böyle bir durumda kendi toplumunun çıkarlarını korumak yerine, gösterilen haklı tepkilerin yasa dışı olduğunu belirterek önlemeğe çalıştı. Bu amaçla Eskeran ilçesindeki gösteriler önlendi. Bu durumdan yararlanan Ermeniler 2 Türk'ün ölümüne ve 19 kişinin yaralanmasına sebep oldular.

Ülke yönetiminin acizliği yüzünden olaylar ayrılıkçı Ermenilerle onların gizli destekçilerinin hazırladıkları senaryoya uygun devam etmekteydi. 28 Şubat 1988'deki Sumgayıt olayları ile Ermeniler, Azerbaycan Türklerini suçlamak, onları dünya kamuoyuna "barbar" olarak göstermek için gerçekleştirildi. Fakat Sumgayıt olaylarının gerçek sorumlusu E. Gregoryon adlı terörist bir Ermeni idi. E. Gregoryan, Sumgayıt'ta beş Ermeni'yi öldürerek sözde dünyaya "Türkler Ermenilere katliam yapıyor" mesajını vermek istiyordu. Bu gelişmeler karşısında Azerbaycan Türklerinin düzensiz tepkileri başladı. Azadlık Meydanında 18 Kasım - 4 Aralık 1988 arasında aralıksız gösteriler düzenlendi. Fakat bu gösterilerde toplanan yüzbinleri yönlendirecek bir teşkilatlanmaları yoktu.¹¹

1988'in başlangıcından itibaren Karabağ'daki siyasî ortam gerildi. Karabağ Ermenileri, Şubat'ta Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi amacıyla gösterilere başladılar. Aynı tarihlerde Erivan'da bu amaçla bir gösteri düzenlendi. Bu gösteride, "Ermenistan Türklerden temizlenmeli" gibi sloganlar atıldı. 21 Şubat'ta Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeniler, Eskeran'da iki Azerbaycan Türkü genç katledildi. Bu olaydan sonra Azerbaycan Türkleri Rusya'dan faillerin bulunmasını talep ediyordu. Bu durum Rusya'ya Azerbaycan Türkleri ile

---

11 Mehmetov, a.g.e., s. 702.

Ermeniler arasındaki düşmanlığı körükleme fırsatını verdi. Yine Sumgayıt'ta 1988'in şubatının sonlarında Rus istihbaratının düzenlemesiyle olaylar yaşandı. Böylece bölgedeki etnik düşmanlık derinleştirildi. Söz konusu olaylarda hem Türk hem de Ermeni tarafından ölenler oldu. Bu durum Karabağ sorununun fitilini ateşledi. Bu olaydan sonra 1988'nin martında 230.000'den çok Azerbaycan Türkü Ermenistan'dan çıkarıldı. Bu çıkarılma zamanında 225 Azerbaycan Türkü öldürüldü, 1154'ü de yaralandı. Ermenistan, 15 Haziran 1988'de, Karabağ'ın Ermenistan toprağı olduğu ilan etti. Azerbaycan da 17 Haziran'da Ermenistan'ın kararını reddetti. Rus yönetiminin bütün bu olaylarda Ermenilere karşı bir girişimde bulunmaması, Azerbaycan'da Karabağ toprakları konusunda millî uyanışa sebep oldu.¹²

19 Ocak günü Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti dünya kamuoyunun ilgisini çekmek amacıyla Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin SSCB'den ayrıldığı hakkındaki kararı kabul etti ve buna dayanarak da bölgede gerçekleşecek çatışmaları önledi. Bakü'de ise binlerce insan Kızıl Ordu birliklerinin şehre girmemesi için şehir sokaklarını tutarak barikatlar kurmuşlardı. Anı saldırıyla toplumu korkutmak amacıyla önceden ilan edilmeden 19 Ocak saat 21.00'de Sovyet askeri birlikleri başkente girdiler.¹³ Sovyet ordusunun Bakü'ye girişi olayları engellemek için kurgulanan bir katliamdı. Neticede Sovyet askerlerinin silahsız insanlara kurşunlaması ile yüzlerce insan yaralandı, 200'e yakını da öldürüldü.¹⁴ Bu olay Azerbaycan tarihine Kara Ocak (Qara Yanvar) adı ile geçti. Bu acıyı unutmayan Azerbaycan Türkleri, 20 Ocak hadisesini "Millî hüüzün günü" olarak anmaktadır.

Demokratik isteklerin baskısı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti 30 Eylül 1991'deki oturumunda "Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etti". Ancak Ayaz Mutallibov yönetimi bu kararı referanduma götürmeyerek, Moskova'nın tutumunu bekledi. A.Mutallibov, 8 Eylül 1991'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde kendisini Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçti. Ancak bundan sonra 1991'in ekiminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı kabul edildi ve kararın referanduma verilmesi için 29 Aralık tarihi belirlendi. Fakat 8 Aralık 1991'de SSCB siyasal bir güç olarak ortadan kalktı. M. S. Gorbaçov, birkaç hafta mevcut olmayan bir devletin genel sekreteri olarak faaliyetlerini sürdürdü ve aralık sonunda da istifa etti. Böylece SSCB tarihe karıştı. 29 Aralık günü yapılan referandumda ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı halk tarafından oybirliği ile kabul edildi. Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan

12 Sadık (Sadıgov), Azerbaycan Tarihi I, s. 68-69.

13 Mehmetov, a.g.e., s. 704.

14 Saray, M. (2010). Kuzey ve Günay Azerbaycan Türkleri Tarihi, Şarq-qərb, Bakı, s. 405.

Türkleri yetmiş yıldan beri süre gelen özgürlük hasretine kavuşmanın sevincini Ermeni saldırılar ve dahili siyasal kavgalar yüzünden yaşayamadı. Rusya bir taraftan bölgeden çekilirken, bir taraftan da Güney Kafkasya'daki stratejik konumunu garantilemek için Ermeni faktörünü kurguladı.

1991-1992 yılları boyunca önce Sovyet, ardından da Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT), özellikle de Rusya'nın askeri desteği ile Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırı başladı. SSCB'nin çöküşü sırasında, Azerbaycan'daki Kızıl Ordu'ya ait bütün askeri araçlar, helikopterler, tanklar ve halkın elinde bulunan av tüfekleri bile toplatılarak, Rusya'ya nakledildi. Azerbaycan bölgesinde bulunan eski Kızıl Ordu birlikleri ise stratejik alanlarda konumlanarak, Ermenistan lehinde faaliyette bulunuyorlardı. Bunlar açık biçimde Ermenistan'ın gerçekleştirdiği saldırılarda yer almakta, silahsız ve savunmasız Türklere karşı etnik temizlik siyaseti yürütmekteydiler. Bunun sonucu olarak da Eylül 1991'de "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" ilan edilerek, bölgedeki kalabalık Türk nüfusuna karşı soykırım politikası uygulanmaya başlandı.

25-26 Şubat 1992'de Dağlık Karabağ'ın merkez şehri Hankendi'nde yerleşen Rus birliğinin, ayrıca Batı'daki Ermeni diasporalarının maddi desteği ile bölgeye getirilen paralı askerlerin ve Ermeni birliklerinin katılımıyla Hocalı'ya saldırı yapıldı. Bu saldırı Azerbaycan Türklarine yapılan soykırım saldırısı idi. 20. yüzyılın sonlarında dünya genelinde düzenlenmiş en büyük soykırım girişimlerinden biri olan Hocalı Soykırımı'nda çoğunluğunu çocukların, kadınların ve yaşlıların oluşturduğu 613 kişi öldürüldü, 487 kişi yaralandı, 1275 kişi esir edildi, 8 aile ise tamamen katledildi.¹⁵

Hocalı trajedisi Azerbaycan'daki siyasal ve soysal gerilimi daha da hızlandırdı. Başını Azerbaycan Halk Cephesinin çektiği geniş çaplı gösteriler ve mitingler sonucunda 6 Mart 1992'de, Azerbaycan Cumhuriyeti devletinin bağımsızlığının Birleşmiş Milletler tarafından tanınmasından (2 Mart 1992) sadece dört gün sonra, A. Mutallibov istifaya zorlandı. A. Mutallibov Rusya yanlısı birisiydi ve bağımsızlık sürecinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı sıfatını taşımasına rağmen gerek bağımsızlık öncesinde gerekse de sonrasında Moskova'ya danışmadan hiçbir girişimde bulunmuyordu. Ülkenin birinci şahsının psikolojik bağımlılığı ülkenin kaderini de belirlemekteydi. A. Mutallibov'un yönetimden uzaklaştırılması ülkeye aradığı huzuru getirmedi. A. Mutallibov'un istifasının ardından ülkenin yönetimi Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyeti Başkanı Yakup Mehmetov'a verildi. A. Mutallibov'un gidişinde Azerbaycan Halk

15 Mehmetov, a.g.e., s. 706.

Cephesi (AHC) tesirli idi. Fakat, AHC doğrudan yönetime gelmeyerek haziran ayında yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimlerini beklemeye ve böylece olaylara demokratik bir görünüm kazandırmaya çalıştı. Bu duruma rağmen bilhassa savunma özelliği taşıyan Harbi Bakanlık Cepheci şahıslara verildi. Harbi Bakanlığa tayin edilenlerden biri Rahim Kazıyev idi. Hem Yüksek Sovyet Başkanı sıfatıyla cumhurbaşkanlığı yetkilerini de eline alan Y. Mehmetov, hem de Harbi Bakan R. Kazıyev siyaset dışı kişiler olup, siyasi-idari deneyimleri yoktu.

Mayıs 1992'de savunmasız Şuşa'nın Ermenilerce işgal edilmesi, iktidardaki güçlerin toprak kaygısından ziyade iktidar kaygısı taşıdıklarını ortaya koydu. Şuşa'nın işgal edildiği zaman Y. Mehmetov İran'ın başkenti Tahran'da Ermenistan lideri Levon Ter-Petrosyan'la barış görüşmelerine devam ediyordu. Olayların gidişatı başını Hacı Abdül'ün çektiği bir grubun A. Mutallibov lehine parlamentoya baskı yapıp, Y. Mehmetov'un istifa vermesi ve A. Mutallibov'un yeniden göreve gelmesi için darbe yapmasına yol açtı. 14 Mayıs 1992 darbesiyle yeniden cumhurbaşkanı koltuğuna oturan A. Mutallibov'un ilk demeci "Şuşa'yı geri alacağız." oldu. Ancak, bunu devlet darbesi gibi değerlendiren Cepheciler 15 Mayıs günü parlamentoya saldırarak, karşı darbeye yönetime tümünden el koydular. Bakü iki günde iki darbeye sarsılırken, Ermenistan Rus askeri birliklerinin de yoğun cephane desteği ile 18 Mayıs günü Laçın'ı ele geçirdi ve böylece Dağlık Karabağ ile Azerbaycan'da arasındaki koridor açılmış oldu. Bakü'deki darbeler sebebi ile siyasal istikrar mümkün olmadı.¹⁶

AHC-Müsavat hükümeti döneminde Kelbecer'in yanı sıra Dağlık Karabağ'ın bütün çevre illeri de kaybedildi. Hükümetin sabit bir programının olmaması, Cephecilerin siyasi deneyiminin azlığı Azerbaycan'a toprak ve siyaset dışında maddi ve manevi birçok şey kaybettirdi.¹⁷

Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ sorununu çözmek için 1992 yılının martında Minsk grubu oluşturuldu. Fakat Minsk grubu, Karabağ sorununu çözmek konusunda başarısız oldu, bölgede 30 yıllık Ermeni işgali dönemi yaşandı. 1990 yılların başındaki Azerbaycan Ermenistan savaşları I. Karabağ Savaşı adı ile tarihe geçti ve mağlup olan Azerbaycan topraklarının %20'sini kaybetti. I. Karabağ Savaşı, 12 Mayıs 1994 tarihindeki ateşkes ile sona erdi, fakat Karabağ'da Ermeniler sürekli ateşkesi bozarak, Azerbaycan'ı tahrik etti.

16 Mehmetov, a.g.e.,s. 707.

17 Mehmetov, a.g.e., s. 709.

Nisan 2016'da Ermenistan ordusu Azerbaycan ordusunun ön mevkilerine ve meskun mahallere yaptığı yoğun top ateşi sonrasında Azerbaycan ordusu hücum ederek, Ermeni tahribatına cevap verdi. Bu hadise Azerbaycan tarihine “Nisan Savaşı” olarak geçti.

Nisan Savaşı, Azerbaycan ordusunun galibiyeti ile neticelendi. Savaş sonucunda Azerbaycan ordusu Terter ilinin Talış köyü etrafındaki tepeleri, Cebrayıl ilinin Leletepe tepesi ve Çocuk Mercanlı, Goranboy ilinin Güllüstan köyü ve Terter ilinin Su Kavuşan köyü istikametindeki birkaç mevki işgalden kurtarıldı. Bu durum Ermenilerin “geçilmez Ermeni hatları” propagandasını da yok etdi.¹⁸

Nisan Savaşı, Azerbaycan yönetiminde ve halkında I. Karabağ Savaşı döneminden kalan maddi-manevi yaraların kapanması ve Karabağ sorununun çözümünün masada aramak yerine sahada, savaşla mümkün olacağı fikrinin güçlenmesine sebep oldu. Bu tarihten itibaren Azerbaycan ordusunu güçlendirmeğe daha çok önem vermeye başladı. Fakat Ermenilerin Karabağ'daki askeri yığınağı sebebi ile genel bir savaşta Azerbaycan'ın çok kayıp vereceği gerçeğini de ortaya çıkardı.

Ermenistan, 2020 temmuzunda Tovuz saldırısını başlattı. Azerbaycan, Ermeni saldırısına sert bir şekilde karşılık vererek, Ermenistan'ın askeri noktalarını vurdu. Dört gün devam eden çatışmalarda Azerbaycan ordusu Tümgeneral Polad Haşimov ve biri sivil olmakla toplam 13 şehit verdi.¹⁹

Ermenistan'ın Karabağ'ın dışındaki bölgeye yaptığı saldırı, Azerbaycan'ın uluslararası enerji nakil hatlarıyla, kara ve demiryolları hatlarının geçtiği Tovuz bölgesi idi. Bu durum Ermenistan'ın tek başına hareket etmediği gerçeğini bir kez daha ortaya çıkardı. Türkiye, Azerbaycan'ın yanında yer aldı. Tovuz saldırıları Türkiye siyasetinde, Ermenistan'ın boyunu aşan, tek başına yapamayacağı bir eylem olduğunu fikrinin oluşmasına sebep oldu. Ermenistan, 2020 temmuz çatışmalarından sonra ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için Rusya'dan destek alıyordu. Bütün yaz boyunca Rusya'dan Ermenistan'a silah ve mühimmat taşındı. Ermenistan süratle bir savaşa hazırlanıyordu. Ermenilerin hazırlıkları Azerbaycan'da dikkatle takip ediliyordu. Bölgede yaşanan gerginlik, Ermenistan'ın 27 Eylül 2020'de Karabağ sınır hattından Azerbaycan'a saldırarak bölgede büyük, yıkıcı II. Karabağ Savaşı'nın savaşın başlamasına sebep oldu.²⁰ 44 gün devam

18 Abbasov, R. (2018). Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html> E. T.: 26.11.2023.

19 Sadık (Sadıgov), R. (2022). “Azerbaycan Tarihi II (1991'den Günümüze)”, Azerbaycan, Editör: Tuğba Eray Biber, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s. 96.

20 Sadık (Sadıgov), Azerbaycan Tarihi II, s. 96

eden savaş, 10 Kasım 2020’de Rusya’nın liderliğinde üç taraflı (Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan) mutabakat ile sona erdi. Mutabakat metnine göre hala Ermenistan işgalinde olan Laçın, Kelbecer ve Ağdam illerinden ordusunu çıkarmayı kabul etti ve bu iller savaşın bir sonucu olarak masada işgalden kurtarıldı. Rusya, bölgedeki hegemonyasını devam ettirmek için Hankendi, Hocalı, Ağdere ve Esgeran gibi illerinde kendi “barış gücü”nü yerleştirmeyi kabul ettirdi. Ayrıca, Azerbaycan, Karabağ’ın dağlık bölgesinde kalan Ermenilerinin Ermenistan’a rahat gidiş dönüşünün temin edilmesi için Laçın Koridoru’nun Rus barış gücünün kontrolünde olmasını kabul etti.²¹ Bu durum Azerbaycan’ın etnik düşmanlığa rağmen Ermenilerin yaşama hakkını gözettiğini ortaya çıkarmaktadır.

Azerbaycan, 44 günlük savaş ile uzun yıllar işgal altında bulunan topraklarının büyük bir kısmını kurtarmayı başardı. İşgalci Ermeni ordusu büyük bir yenilgi yaşadı. II. Karabağ Savaşı sürecinde Türkiye’nin siyasi duruşu, Karabağ’daki Ermeni işgalinin tamamen son bulması gerektiği, şeklinde idi. Bu durum iki ülke arasındaki dostluk-kardeşlik ilişkilerini derinleştirdi.²²

Azerbaycan, savaş bittikten sonra hemen işgalden kurtarılan toprakların ihya edilmesi için çalışmalarına başladı. Ayrıca, 10 Kasım 2020 mutabakatının maddelerinin icra edilmesi için yoğun siyasi faaliyetler de başladı. Ancak, Ermenistan, zaman zaman kendine destek veren devletlerin de kışkırtması ile hem anlaşma maddelerinin tam icrasını geciktirmekte hem de sınırda ateşkesi bozarak barış ortamının oluşmasını engellemeye devam etmektedir. Hatta imza attığı mutabakat metninde yer alan Zengezur koridoruna da itiraz etmeye başladı. Bu duruma rağmen Azerbaycan, Nahçıvan’a uzanacak söz konusu koridorun açılması için aktif bir politika yürütmeyi devam etmektedir. Karabağ konusundaki önemli gelişmelerden birisi de Türkiye ile 2021 yılında imzalanan Şuşa Beyannamesi oldu. 15 Haziran’da Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Şuşa ziyareti sırasında imzalanan beyanname ile Türkiye ile Azerbaycan arasında var olan stratejik iş birliği vurgulanarak, dostluk ve kardeşliğin muhafaza edileceği beyan edildi. Beyanname savaştan sonra bölgedeki Türkiye’nin varlığı ile ortaya çıkan yeni stratejik gerçek hem bölgesel güçler hem de Güney Kafkasya ile ilgilenen devletlerin kabul etmesi gerektiği vurgulandı.²³

21 10 Kasım 2020 tarihli Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Ulusa Seslenişi, <https://president.az/az/articles/view/45924> E. T.: 26.11.2023.

22 Sadık (Sadıgov), *Azerbaycan Tarihi II*, s. 97.

23 Sadık (Sadıgov), *Azerbaycan Tarihi II*, s. 98.

II. Karabağ Savaşını büyük bir zaferle neticelendiren Azerbaycan, 10 Kasım 2020 mutabakatı sebebi ile Hankendi başta olmak üzere dağlık bölgedeki bazı noktalarda ve bu bölgeyi Ermenistan'a bağlayan Laçın koridorunda kontrolü ele geçiremedi. Bu durum Azerbaycan'ın Ermenilerin terör faaliyetleri tehdidine karşı yeniden savaş hazırlığı yapmasına sebep oldu. 2023 yılı eylülünün 19'u Ermenilerin Şuşa karayolunu mayınlanması sonucu 4 Azerbaycan polisi ve 2 mülki vatandaş şehit oldu. Bu terör olayına anında karşılık veren Azerbaycan ordusu 23 saat gibi kısa bir sürede II. Karabağ Savaşında kontrol altına alamadığı Hankendi başta olmakla bölgeleri kontrol altına aldı.²⁴ Azerbaycan'ın antiterör hareketına başlamasının sebebi: 10 Kasım 2020 mutabakatının tam uygulanması; Karabağ ekonomik bölgesindeki terör faaliyetlerinin durdurulması; Ermenistan ordusunun bölgede kalan birliklerinin silah bırakarak, bölgeden çıkarılması; onların askeri yığınaklarının zararsızlaştırılması; işgalden kurtarılmış arazilere dönen vatandaşlar ile beraber bölgede yeniden ihyası için çalışan mülki işçiler ile askeri birliklerin tehlikesizliğinin temin edilmesi ve bölgenin Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasına tam uygunlaştırılması idi.²⁵ Azerbaycan sıraladığımız hedefleri ulaşmakta başarılı oldu. Ayrıca, Azerbaycan antiterör hareketi sırasında herhangi bir sivil Ermeni hedefi vurulmaması ve hatta bölgede yaşayan Ermenilerin Azerbaycan vatandaşı olarak yaşamaya devam etmeye çağırmasına rağmen onlar bölgeyi terk ederek, Ermenistan'a göç etti.

Bölgeye yerleştirilen Rus barış gücü ise kontrol noktalarını birer birer kapatmaya başladı. Bu tarihten sonra artık Karabağ sorunu Azerbaycan ve Türkiye için bitmekle beraber, bölgede barışın korunması ve ekonomik kalkınma kaygıları ön plana çıktı. Ayrıca Azerbaycan'ın 10 Kasım 2020 mutabakatına dayanarak, Nahçıvan'la birleşmek için Ermenistan'ın Zengezur bölgesinden geçecek koridoru inşa etme girişimleri yeniden alevlendi. Burada Azerbaycan yeniden II. Karabağ Savaşı öncesindeki siyasi tutumu olan bölgede siyasi ilişkilerle sorunları çözme çizgisine dönerek, Azerbaycan'ın ve Azerbaycan Türklerinin Zengezur'a ve Erivan'a savaşla değil, barışla, ticaretle geri döneceği ve bu bölgelerin iktisadi blokajdan kurtulacağını dünyaya beyan etmeye başladı. Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış yolunda devam eden adımlar neticesinde Türkiye de Ermenistan'la sınır kapısı olan Alican sınır kapısını yeniden inşa etmek ve açmak için çalışmalara başladı.

24 Azerbaycan Cumhurbaşkanı İ. Aliyev'in halka seslenişi, <https://president.az/az/articles/view/61113> E. T. : 01.12.2023

25 Azərbaycan Ordusunun Qarabağda keçirdiyi antiterror tədbirlərinin məqsədi açıqlanıb. <https://report.az/herbi-xeberler/azerbaycan-ordusunun-qarabagda-kecirdiy-i-antiterror-emeliyyatinin-meqsedi-aciqlanib/> E. T.: 01.12.2023.

Fakat söz konusu sınır kapısının açılması, geçmişte olduğu gibi gelecekte de Ermenistan'ın Azerbaycan ile olan ilişkilerine bağlı olacaktır.

2. Karabağ'daki Sorununun Arka Planı

Yukarıda bahsettiğimiz gibi SSCB'nin çökmesi ile beraber Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki etnik çatışmalar Karabağ sorunu üzerinden ateşlendi. Uluslararası düzende SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu; Kafkasya bölgesinde her iki ülke üzerinde hegemonyasını devam ettirmesi sebebiyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen çatışmalara savaş yoksa barış da yok şeklinde yaklaştı. Bu durum çatışmaların açık bir kazananı ve kaybedeninin olmasını Çarlık döneminden beri elinde olan Kafkasya hegemonyasını bağımsız Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde devam ettirmek için istememiştir. Bu sebeple Rusya'nın her iki ülke arasında kalıcı barışı amaç edinen diplomatik bir misyonu olan Minsk Grubu'nun girişimlerini II, Karabağ Savaşı'na kadar engellemeye çalışmakta idi.²⁶

Bu sebeple savaş-çatışma süreçleri stratejik ve askeri olmak üzere iki boyutlu bir yapının desteklediği bir süreçler ortaya çıkmaktadır. Bu süreçlere göre savaşın tarafı olan her iki ülke için sınır ve toprak anlaşmazlıkları savaşın stratejik boyutunu oluştururken; güvenlik politikaları ve askeri yetenekler bu savaşın askeri boyutu oluşturmaktadır. Ayrıca her ne kadar Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki hegemonyası sebebiyle savaşa ilişkin geliştirdiği taktik ve stratejileri ile bir mütareke ve ateşkes imzalsan da; bu ateşkesin kısa süreli olacağı ve kalıcı barışı sağlayamayacağı, Karabağ'ın dağlık bölgesinde Ermenilerin Rus korumasında kalması; yine bu bölgeyi Ermenistana'a bağlayan Laçın Koridorunda da Rus kontrolü olması ve Azerbaycan'ı Nahçıvan'a bağlayacak Zengezur Koridoru gibi sorunlar çatışmaların her an alevleneceği gerçeğini ortaya koymaktadır. II. Karabağ Savaşı sonunda imzalanan mütarekede Rusya'nın süreçlerde direk müdahil olmadan yanı sıra mütarekeye giden süreçte üstlendiği aracılık rolü ve sorunun şimdilik bir kısmının dondurulmasının neden olduğu kalıcı olmayan çatışmasızlık mutabakat sonrasında zaman zaman alevlenen çatışmalara neden olmakta ve gelecekte yeni bir savaşa da zemin hazırlamaktadır.²⁷ Bu çatışmaların sonucusu da 19 Eylül 2023 yılında yaşandı ve Azerbaycan, II. Karabağ Savaşı'ndan itibaren kurduğu üstünlüğü devam ettirdi.

26 Abilov, S., I. Isayev. (2016). "The Consequences of the Nagorno-Karabakh War for Azerbaijan and the Undeniable Reality of Khojaly Massacre: A View from Azerbaijan". Polish Political Science Yearbook, Volume 45, p. 291-303.

27 Jovic-Lazic, A. (2021). "The Second Armed Conflict in Nagorno-Karabakh – Causes and Implications," *Convergence and Confrontation: The Balkans and the Middle East in the 21st Century*, Ed. Slobodan Jankovic, Institute of International Politics and Economics, p. 211.

II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın Türkiye'den ithal ettiği insansız hava araçları olan SİHA'lar ilk kez konvansiyonel bir savaşta kullanılması bir nevi konvansiyonel savaştan, elektronik harp temelli silahların kullanıldığı modern elektronik harp sürecine geçişin bir kilometre taşı olmuştur. Ayrıca II. Karabağ Savaşı, modern teknolojik savaşın çok pahalı ve yıkıcı olduğunu gösterdi. Mevcut teknolojik savaşların mali yükü geçmişe göre önemli ölçüde arttırdı. Modern askeri teçhizata ve en yüksek teknolojiye dayalı olan ve uzaktan komuta edilebilen savaş teçhizatına sahip olabilmek için devletin ekonomik gücünün yüksek olması ve savunma bütçesinin yeterli olması gerekmektedir. II. Karabağ Savaşı sırasında kullanılan askeri kaynakları incelendiğinde; Ermenistan'ın kullandığı askeri kaynakların ithal olduğunu, Azerbaycan'ın kullandığı askeri kaynakların büyük bir kısmının ithal, küçük bir kısmının da yerel kaynaklar olduğunu belirtelim. Azerbaycan'ın yerli askeri kaynakları Savunma Sanayii Bakanlığına bağlı fabrikalarda üretilmektedir.²⁸

Bu doğrultuda II. Karabağ Savaşı'ndan askeri teknoloji olarak çıkarılması gereken dersler;

1. Geleneksel kara kuvvetleri yeterli sensörler olmadan elektronik harp temelli silahlara karşı yetersizdir.
2. Modern savaşlarda, kara tabanlı entegrasyon ateş desteği ve insansız hava araçları çok önemlidir.
3. Savaş içi caydırıcılık önem kazanmaktadır.
4. SİHA'lar ve küçük ve orta menzilli füzeler, savunma sistemlerini tespit ve imha etme de önemli bir rol oynamaktadır
5. Teknoloji çağına rağmen geleneksel taktikler ve silahlar önemini tamamıyla kaybetmemiştir.
6. SİHA çağına rağmen, askeri jeostratejik konseptler hala önemlidir.
7. Azerbaycan ordusunun imkansız gibi görünen şartlara rağmen savaşta başarılı olması harp tarihine önemli bir olay olarak geçmiştir. Olarak sıralanabilir.²⁹

Savaşta Ermenistan için stratejik faktörler; güvenlik sorunu, düşman imajı, bölgede çıkarları olan diğer ülkelerin katılımı ve en önemlisi de Ermenistan'ın

28 İbadoglu, G. (2021). "The Political Economy of the Second Karabakh War", https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3939263 E. T: 07.12.2023. p. 1-2.

29 Kasapoğlu, C. "ANALYSIS – Five key military takeaways from Azerbaijani-Armenian war". October 30, 2020, <https://bit.ly/360lHcc>.12.12.2023; Kocağolu, F, M. Kuzu. (2023). "The Impact of The Second Karabakh War on The Armenian Economy and Financial Markets in The Framework of Armenia's Foreign Relations", Review of Armenian Studies, Issue 47, p. 124.

iç siyaseti ve tarihsel anılarıdır. Azerbaycan için ise; Ermenistan'ın birinci savaşta kontrolünü ele geçirdiği bölgeler dışında Tovuz gibi yeni bölgelere saldırılar düzenlemesi ve birinci savaşta kaybettiği toprakları geri alma düşüncesi ve Azerbaycan milli kimliğidir. Bir diğer yönden savaşın stratejik boyutunun daha iyi anlaşılabilmesi için savaş ve ateşkes sürecinde yer alan stratejik oyuncu ve fraksiyonların konumu ortaya koyulmalıdır. II. Karabağ Savaşı, diasporadaki Ermeni lobisi Ermenistan lehine desteğini açıkça beyan etmesine rağmen, bu desteğin savaş sürecine sağladığı etki, önceden tahmin edildiği büyüklükte gerçekleşmedi. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri; Ermenistan'ın ikinci savaşta Batı ittifakından çok Rusya'nın vekâlet savaşını gerçekleştirdiği algısının olması idi. Ayrıca uluslararası ilişkiler uzmanları ikinci savaşta Rusya ve Türkiye'nin Suriye ve Libya'dan sonra vekâlet savaşının 3. çatışma süreci olarak da ifade etmektedirler.³⁰

Azerbaycan'ın bir müttefiki olarak İsrail'in savaş sırasındaki rolü savaşa farklı bir etkisi oldu. Bu etki İran ve İsrail arasındaki çatışma ve gerginlik durumunun kendi sınırları içerisinde Güney Azerbaycan'ı bulunduran İran'ın Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemesi sebebiyle İsrail'in de bir cevap olarak Azerbaycan'la beklenmedik sayılabilecek bir ittifak kurdu. Ateşkes sonrası süreçte İsrail'in özellikle Azerbaycan'ın hava savunma sisteminin kurulmasındaki rolü artmıştır.³¹ Bir başka yönden İsrail'in İran ile olan anlaşmazlıklarını Ermenistan-Azerbaycan çatışması ve Karabağ sorununa yaklaşımını İran'a karşı bir yumuşak güç unsuru olarak kullandığını ifade edilebilir.³² İsrail'in II. Karabağ Savaşı'ndaki üstlendiği rol ile İran'a karşı bir yumuşak güç faktörü olarak kullanması sebebiyle, ateşkesle birlikte yeniden Azerbaycan topraklarına katılan bölgeler için İran sınırları içinde yer alan Güney Azerbaycan bölgesindeki Azerbaycan Türkü vatandaşların kutlamalarına izin verilmedi.

Savaşın stratejik boyutunun en önemli faktörü ekonomi-politik boyuttur. Ekonomi-politik faktörler savaşın patlak vermesi sürecinde itici bir etkiye sahiptir. Türkiye'nin Suriye'de bilhassa 2020 Şubat ayında kaybettiği askerler sonrası; Rusya'nın garantörlüğündeki Suriye ile insansız hava araçları vasıtasıyla yaptığı "Bahar Kalkanı" harekâtında açık zafer kazanması sonrası,

30 Yavuz, M. H., V. Huseynov. (2020). "The Second Karabakh War: Russia vs. Turkey?". "Middle East Policy. 27. p. 103-118.

31 Avinoam Idan and Brenda Shaffer, "Israel's role in the Second Armenia-Azerbaijan War" https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2021/12/The-Karabakh-Gambit_IsraelRole-1.pdf, E. T.: 07.12.2023. p. 204.

32 Shaffer B. (2022). "Israel's Role in the Second Armenia-Azerbaijan War and Its Implications for the Future", <https://www.cacianalyst.org/resources/pdf/220912Shaffer.pdf>, E. T.: 07.12.2023, p. 2-3.

Türk ve Rus delegasyonları tarafından Moskova’da Suriye ve Türkiye arasında ateşkes koşullarını belirleyen bir anlaşma imzalandı. Türkiye’nin Suriye’nin başta İdlib olmak üzere münferit bölgelerde anlaşmazlığı, Tel-Rıfat bölgesi ile ilgili ihtilaflar, “2019 Barış Pınarı” askeri harekâtında Rusya’nın PYD bölgelerinde boşalan Amerikan askeri üslerine yerleşmesi ve Libya konusunda tarafların farklı tarafları askeri ve siyasi olarak desteklemesi, Rusya’nın enerji kaynaklarına bağımlılığı çok yüksek olan Türkiye’nin bilhassa Rus doğal gazının yerine Azerbaycan gazına yönelmesi bu ekonomi-politik etkinin temelinde yer almaktadır. Türkiye’nin Azerbaycan gazı ile enerji ithalatında farklı yollara başvurması sonrası; Azerbaycan gazının Türkiye’ye iletilmesinde kritik bir nokta olan Tovuz’a Ermenistan’ın saldırı düzenlemesi, Türkiye-Rusya vekalet savaşlarını Kafkasya’ya taşıdı. İkinci savaşın son derece yıkıcı bir şekilde yaşanmasında, ekonomi-politik etkinin Ermenistan ve Azerbaycan savaşında mevcut anlaşmazlıkların etnik temelli I Karabağ Savaşı’ndan hem etnik hem de ekonomi-politik temelli II. Karabağ Savaşı’na dönüşmesi sebep oldu. İkinci savaş süreci ve ateşkes sonrası söz konusu ekonomi-politik etki Ermenistan’ın askeri, siyasi, stratejik ve ekonomik olarak ağır kayıplar verdi ve bu sürecin Ermenistan ekonomisine etkileri oldukça ağırdır. Savaşın sebep olduğu olumsuz etkilerin yanı sıra, savaş sonrası Türkiye’nin de dolaylı olarak ateşkes sürecine diplomatik ve ekonomi-politik olarak dahil olması, ateşkesin Ermenistan için sağlayacağı ekonomik kazanımlar da önemlidir.

Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesine, Zengezur koridorunun ve Ermenistan ile olan sınırların açılarak Güney Kafkasya’da ticaretin ve ekonominin canlanmasına yönelik çabaları; Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma ve çatışmalar sonrası ateşkes sürecine ekonomi-politik bir boyut kazandırdı.³³ Savaşa giden süreçte de ekonomi-politik faktörler etkili olmuştu. Burada savaşın çıkmasında birincil faktör olmasa da çatışma bölgesinin Çin’in “Modern İpek Yolu veya Bir Kuşak Bir Yol” projesine alternatif ticaret yolları üzerinde bulunması; savaş sonrası barış ve diyalog sürecinin ana hattı ekonomi-politik olan etki-kazanımların taraflar açısından temel hedeflerinden biri olarak ortaya çıktı.³⁴

Ayrıca bölgedeki barış sürecinin ekonomi-politik bir temele oturması ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin iki ülkeye sağlayacağı mümkün ekonomik katkılar ile birlikte, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki

33 <https://caucasusedition.net/turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-war-a-potential-resource-for-peace/>, E. T.: 04.12.2023

34 Krnjevic Miskovic, D. (2020). “Geopolitics and the Second Karabakh War “[https://cspjournal.az/uploads/files/Vol_1_Is_2_Winter2020/\(3\)%20Damjan%20Krnjevic%20Miskovic.pdf](https://cspjournal.az/uploads/files/Vol_1_Is_2_Winter2020/(3)%20Damjan%20Krnjevic%20Miskovic.pdf) , E. T.: 04.12.2023. p. 35.

dostluk-müttefiklik ilişkisinin ekonomi-politik ve jeopolitik bir entegrasyona dönüştürmektedir.³⁵

Ermenistan'da Batı ittifakı ile olan ilişkilere önem veren siyasal çevreler; savaş sonrası 2021 yılında yapılan seçim ile iktidarını koruyan Nikol Paşinyan hükümetinden Bakü ve Ankara ile olan diplomasi sürecinin devam etmesi ve Minsk Grubu'nun girişimlerinin dikkate alarak sorunun her iki tarafın karşılıklı çıkarlarını gözeten uluslararası bir platformda çözülmesini ve barış sürecinin ekonomi-politik boyutunun ön plana çıkarmasını talep ediyorlardı.

Bir başka taraftan Karabağ sorunu özelinde bu çok taraflı tartışma süreci her iki ülke için ekonomi-politik kazanımları olan bölgesel bir barışın kalıcı olarak ortaya çıkmasının önündeki en önemli engellerden biridir. Her iki ülkenin de yaklaşık 30 yıldan bu yana devam eden Karabağ sorunu temelli ekonomik olarak kalkınamama, düşük ticaret hacmi ve düşük istihdam sorunları barış ve ateşkes sürecinin ekonomi-politik boyutunu daha da önemli hale getirmektedir.³⁶

Bir başka yönden her iki taraf için söz konusu olan asimetrik süreç ekonomi-politik olarak da kendini gösterdi. Birinci savaş sonrasında Ermenistan tarafından Rusya, ABD, Hindistan, İsveç, Lübnan, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelere Karabağ'daki şirketlerinin kârlı yatırım ve faaliyetlerde bulunmaları için gerekli yatırım olanakları oluşturuldu. Bu doğrultuda Batı menşeli işletmelerin faaliyet gösterdiği temel alan madencilik sektörü oldu. Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli açısından büyük önem taşıyan madencilik alanında yaklaşık 30 yıl boyunca bu işletmeler tarafından işlendi ve Azerbaycan Karabağ'ın zengin maden kaynaklarını kullanma olanağından mahrum bırakıldı. İşgal döneminde Karabağ'daki doğal kaynakların işletilmesi, ekonomik tahribatın yanı sıra ciddi çevresel tahribatlar da oluşturdu. İşgal döneminde madencilik sektörü, oldukça kirli atık havuzlarının oluşmasına yol açtı. 2016 yılında yayınlanan rapora göre o dönemde Karabağ'daki göletlere milyon ton ağır metal ve diğer tehlikeli maddeler dökülüyordu.³⁷

Batı merkezli işletmelerin Karabağ bölgesindeki yatırım ve kazançlarına rağmen Ermenistan ekonomisi aynı oranda fayda sağlayamadı. Birinci

35 Köse, G., K. Wakizaka. (2022). "The Historical Dynamics of the Second Karabakh War and the Shift in Turkey's Policy: The Effects of the Syrian Civil War". Karadeniz Araştırmaları, XIX/74, p. 311.

36 Chitadze N. (2016). "Economic Factors Of The Nagorno-Karabakh Conflict". Review of Armenian Studies, p. 95.

37 Nesirova, A. (2022). "Economic Results of The Karabakh War: Plundering in The Territories of Azerbaijan During The Occupation Period ." Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2022, 5 (2), p. 257.

savaştan arta kalan ekonomik ve mali problemlere ilave olarak; II. Karabağ Savaşı'nın Ermenistan ekonomisi üzerinde önemli düzeyde olumsuz bir etkisi oldu. Savaştan sonra Ermenistan ekonomisinin temel ekonomik sorunlardan biri olan dış finansman ihtiyacı arttı. Öte yandan, azalan finansal kaynaklar ve kötüleşen makroekonomik göstergeler ile dengeden sapan makroekonomik dengelenme, Ermenistan'ın ekonomik kalkınma perspektiflerinin gerçekleşmesini engelledi. Bu sebeple, savaşın ekonomik tahribatının uzun vadede Ermenistan için mali güvenliğini engelleyecek önemli ekonomik sonuçları olacaktır. Bu sonuçlar, Ermenistan için komşulara yönelik barışçıl olmayan dış politika izlemenin ve sert güç kullanımının hiçbir zaman kalkınmaya yol açmadığını ve Ermenistan'ın hızlı ekonomik toparlanmasının tek yolunun bölgesel barış izleme ve iş birliğine katılmak olduğunu göstermektedir.³⁸

Ermenistan'ın savaştaki yenilgisi, verdiği askeri kayıpların yanında demografik ve ekonomik olarak da olumsuz etkiledi. Savaşın Ermenistan'a finansal maliyeti, Ermenistan'ın son on yılda yaptığı toplam askeri harcamaya neredeyse eşit oldu. Bu sebeple Ermenistan'ın ordusunu yeniden güçlendirmesi yıllar alacaktır. Ayrıca Ermenistan, işgal ettiği Karabağ'da ve Ermenistan ve çokuluslu şirketler tarafından yaklaşık 30 yıldır işletilen ve Ermenistan'ın gıda ve enerji güvenliğinin temin edilmesinde önemli rolü olan birçok doğal kaynakları da kaybetti. Bu sebeple Ermenistan ekonomisi, daha önce kaybettiği kaynakları ikâme edebilmek için enerji ve gıda ürünleri ithalatını artırmak mecburiyetindedir.

Savaş, Ermenistan'ın finans sektörünü de önemli ölçüde olumsuz etkilemiş ve mali riskini arttırdı. Savaş sırasında artan askeri ve sosyal maliyetler nedeniyle Ermenistan bütçesinde değişiklikler yapmak mecburiyetinde oldu. Artan bütçe harcamaları da yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini zorunlu kıldı. Sonuç olarak, Ermenistan bu mali sorunlar nedeniyle 2021 için onaylanmış devlet bütçesi tahminlerini gerçekleştiremedi. Mali sektörle birlikte ekonomik sorunlar da Ermenistan'ın ulusal para birimi üzerinde baskı oluşturmaktadır. Savaştan bu yana paranın değer kaybetmesi hızlandı. Bu Ermenistan hükümetini dramı istikrara kavuşturmak için döviz rezervlerini kullanmaya sevk etti. Bu durum, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının kurtarılmasının yanında bölgede sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın ve kalıcı barışın sağlanması için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır.³⁹

38 Bagirov, O. (2021). "Economic Implications Of Second Karabakh War For Armenia – OpEd" <https://www.eurasiareview.com/18042021-economic-implications-of-second-karabakh-war-for-armenia-oped-687>, E. T.: 09.03.2023.

39 İbrahimov, M. (2021). "Analysis - The Outcome of The Second Karabakh War: Confrontation Between The Diaspora and The Armenian Government", Center of Analysis

Dağlık Karabağ sorunundaki çatışma, Sovyet sonrası bölgedeki en ciddi ve karmaşık etnik-bölgesel asimetrik karakterde çatışmalardan biri oldu. Çünkü savaşın tarafları farklı yasal statüye, hedeflere ve uygulama stratejilerine sahiptirler. Azerbaycan psikolojik baskı taktiklerini, askeri hareket yenileme tehditlerini, dolayısıyla düşmanı sindirme taktiklerini kullanırken; tanınmayan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ve müttefiki Ermenistan, düşmanı caydırma olarak tanımlanabilecek eylemler yürütmektedir. Hedeflerin farklılığının bir sonucu olarak, bu çatışma sıfır toplamlı bir çatışmadır ve her iki tarafın da taleplerini tatmin edecek bir çözüme ulaşma olasılığı azdır. Çatışmanın seyri, mevcut “ne savaş, ne barış” durumu ve geleceğin belirsiz bakış açıları, esas olarak çatışma taraflarına ait kaynaklar kapsamında asimetri kategorilerinde yorumlanabilir. Kısa ve orta vadede taraflar arasında düzenli çatışmaların yeniden başlaması beklenmekle birlikte, psikolojik baskının daha da artması ve diplomatik alanda faaliyetlerin yoğunlaşması mümkün gözükmektedir. Devam eden süreçte bu savaşın asimetrik boyutu daha da derinleşmesi muhtemeldir.⁴⁰

Eylül 2020’de savaşa sebep olan süreç ve savaş döneminde Ermenistan ekonomisinde artan kamu harcamaları, Ermenistan ekonomisindeki ekonomik aktiviteyi olumsuz etkiledi. Bu durum Ermenistan’da ekonomik daralmaya sebep oldu.⁴¹

Sonuç

Kafkasya’nın en önemli sorunu olan Karabağ’daki Ermeni işgali, Rusların bölgeyi işgal ettiği 19. yüzyılın başlarından başladı. Rusların desteği ile sürekli Azerbaycan topraklarını ele geçiren Ermeniler, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Karabağ’ı işgal etti. Bu durum Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında etnik çatışma temelli başladı ve 2020 yılına kadar da bu şekilde devam etti. 2020 yılında ise Türkiye ile Rusya arasında vekalet savaşı haline dönüştü. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan II. Karabağ Savaşı Azerbaycan’ın büyük bir zaferi ile sonuçlandı. Sonuçta Türkiye, Rusya ile birlikte Güney Kafkasya’da söz sahibi ülkelerden biri haline geldi.

Azerbaycan’ın II. Karabağ Savaşını kazanmasında İsrail ve Türkiye’nin yüksek teknoloji silahlar olan SİHA’ları vermesi etkili oldu. Söz konusu

---

of International Relations, <https://aircenter.az/en/single/the-outcome-of-the-second-karabakh-war-confrontation-between-the-diaspora-and-the-armenian-government-697> E. T.: 23.02.2023. p. 14-15.

40 Czachor, R. (2017). “The Nagorno-Karabakh Conflict As A Specific Example Of Asymmetric Conflict.” *Journal of Science Of The Military Academy Of Land Forces*, Volume 49, Number 3 (185), p. 17-31.

41 Kocağolu, F., M. Kuzu., a.g.m., s. 149.

silahların Azerbaycan'a verilmesinde İsrail'in amacı bölgedeki İran faktörü, Türkiye'nin amacı ise Rusya ile zamanın vekalet savaşını kazanmak istemesi etkili oldu.

Azerbaycan II. Karabağ Savaşı ile ele geçiremediği bölgeleri 2023 yılı 19 Eylülünde ele geçirmeyi başardı. Sonuçta Azerbaycan 1990 yılların başında kaybettiği toprakları işgalden kurtardı. Artık Azerbaycan ile Ermenistan arasında sınırların belirlenmesi için iki tarafın başbakan yardımcılarını düzeyinde görüşmeler devam etmektedir. İki taraf sadece sınırların belirlenmesi değil, barış anlaşması konusunda da görüşmelere devam etmektedir. Söz konusu görüşmelere Kazak ilinin işgal altındaki 7 köyünün de Azerbaycan'a geri verilmesi meselesi de tartışılmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan Karabağ, sınırlar ve Zengezur koridoru konularındaki anlaşmazlıkları mümkün olan en iyi koşullarda anlaşmaya varmaları neredeyse 200 yıllık Güney Kafkasya'nın en önemli sorunu olan Karabağ için Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarını sonlandırabilecektir. Ayrıca II. Karabağ Savaşı'nın sonucu olarak Zengezur koridorunun açılması ve Ermenistan'ın ekonomik blokajdan kurtulması meseleleri tartışılmaya başladı. Söz konusu tartışmaların ne kadar zaman alacağını tahmin etmek ise zordur. II. Karabağ Savaşı'nın bir başka önemli sonucu ise; Güney Kafkasya'daki Rusya'nın hegemonyasına Şuşa Beyannamesi ile Türkiye'nin ortak olmasıdır.

Kaynakça

- Abbasov, R. (2018). Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html> E. T.: 26.11.2023.
- Abilov, S., I. Isayev. (2016). “The Consequences of the Nagorno–Karabakh War for Azerbaijan and the Undeniable Reality of Khojaly Massacre: A View from Azerbaijan”. Polish Political Science Yearbook, Volume 45, p. 291-303.
- Avinoam Idan and Brenda Shaffer, “Israel’s role in the Second Armenia-Azerbaijan War” https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2021/12/The-Karabakh-Gambit_IsraelRole-1.pdf, Date of Access, 23.02.2023.
- Azərbaycan Cumhurbaşkanı İ. Aliyev’in ulusa seslenişi, <https://president.az/az/articles/view/61113> E. T.: 01.12.2023.
- Azərbaycan Ordusunun Qarabağda keçirdiyi antiterror tədbirlərinin məqsədi açıqlanıb. <https://report.az/herbi-xeberler/azerbaycan-ordusunun-qarabagda-kecirdiyi-antiterror-emeliyyatinin-meqsedi-aciqlanib/> E. T.: 01.12.2023.
- Azərbaycan tarixi. (2016). “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, Bakı.
- Bagirov, O. (2021). “Economic Implications Of Second Karabakh War For Armenia – OpEd” <https://www.eurasiareview.com/18042021-economic-implications-of-second-karabakh-war-for-armenia-oped-687>, E. T.: 09.03.2023.
- Chitadze N. (2016). “Economic Factors Of The Nagorno-Karabakh Conflict”. Review of Armenian Studies, pp. 95-112.
- Czachor, R. (2017). “The Nagorno-Karabakh Conflict As A Specific Example Of Asymmetric Conflict.” Journal of Science Of The Military Academy Of Land Forces, Volume 49, Number 3 (185), p. 17-31.
<https://caucasusedition.net/turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-war-a-potential-resource-for-peace/>, E. T.: 04.12.2023.
- Ibadoghlu, G. (2021). “The Political Economy of the Second Karabakh War”, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3939263 E. T.: 07.12.2023.
- İbrahimov, M. (2021). “Analysis - The Outcome of The Second Karabakh War: Confrontation Between The Diaspora and The Armenian Government”, Center of Analysis of International Relations, <https://aircenter.az/en/single/the-outcome-of-the-second-karabakh-war-confrontation-between-the-diaspora-and-the-armenian-government-697> E. T.: 23.02.2023.
- Jovic-Lazic, A. (2021). “The Second Armed Conflict in Nagorno-Karabakh – Causes and Implications,” Convergence and Confrontation: The Balkans and the Middle East in the 21st Century”, Ed. Slobodan Jankovic, Institute of International Politics and Economics, p. 211-240.

- Kasapoğlu, C. "ANALYSIS – Five key military takeaways from Azerbaijani-Armenian war". October 30, 2020, <https://bit.ly/360IHcc> E.T.: 12.12.2023.
- Köse, G., K. Wakizaka. (2022). "The Historical Dynamics of the Second Karabakh War and the Shift in Turkey's Policy: The Effects of the Syrian Civil War". *Karadeniz Araştırmaları*, XIX/74: 311-327.
- Kocağolu, F., M. Kuzu. (2023). "The Impact of The Second Karabakh War on The Armenian Economy and Financial Markets in The Framework of Armenia's Foreign Relations", *Review of Armenian Studies*, Issue 47, pp., 119-158.
- Krnjevic Miskovic, D. (2020). "Geopolitics and the Second Karabakh War" [https://cspjournal.az/uploads/files/Vol_1_Is_2_Winter2020/\(3\)%20Damjan%20Krnjevic%20Miskovic.pdf](https://cspjournal.az/uploads/files/Vol_1_Is_2_Winter2020/(3)%20Damjan%20Krnjevic%20Miskovic.pdf), E. T.: 04.12.2023.
- Mehmetov İ. (2009). *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, Türkiye Türkçesine uygunlaştıran: Ekber N. Necef – Şamil Necefov, Ötüken neşriyat, İstanbul.*
- Nesirova, A. (2022). "Economic Results of The Karabakh War: Plundering in The Territories of Azerbaijan During The Occupation Period ." *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2022, 5 (2) , 257-266 .
- Sadık (Sadıgov), R. (2022). "Azerbaycan Tarihi I (Türkmençay Antlaşması'ndan 1991 Yılına Kadar Azerbaycan)", *Azerbaycan*, Editör: Tuğba Eray Biber, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s. 43-72.
- Sadık (Sadıgov), R. (2022). "Azerbaycan Tarihi II (1991'den Günümüze)", *Azerbaycan*, Editör: Tuğba Eray Biber, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s. 73-100.
- Shaffer B. (2022). "Israel's Role in the Second Armenia-Azerbaijan War and Its Implications for the Future", <https://www.cacianalyst.org/resources/pdf/220912Shaffer.pdf>, E. T.: 23.02.2023.
- Saray, M. (2010). *Kuzey ve Günay Azerbaycan Türkleri Tarihi, Şərq-qərb*, Bakı.
- Yavuz, M. H., V. Huseynov. (2020). "The Second Karabakh War: Russia vs. Turkey?". *Middle East Policy*. 27. p. 103-118.
- Əliyərli, S. (2009). *Azərbaycan Tarixi -Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər, İkinci nəşr, Çıraq nəşriyyatı, Bakı.*
- 10 Kasım 2020 tarihli Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Ulusa Seslenişi, <https://president.az/az/articles/view/45924> E. T.: 26.11.2023.
- XX Əsr Azərbaycan Tarixi, (2009), II. Cild, Ali Məktəblər Üçün Dərslük, Təhsil, Bakı.

